

Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V. (eds.)
KOMUNISTICKÉ PRÁVO V ČESKOSLOVENSKU
Kapitoly z dějin bezpráví

Otakar Motejl
OBHAJOBA V POLITICKÉM PROCESU

Vzor citace:

Motejl, O. Obhajoba v politickém procesu. In Bobek, M. - Molek, P. - Šimíček, V. (eds.) *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví.* Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009, str. 964-970. Přístupné na <http://www.komunistickepravo.cz>.

Tato kapitola byla v plném znění zveřejněna ke studijním a výzkumným účelům na internetových stránkách

<http://www.komunistickepravo.cz>

Všechna práva vyhrazena.

Otakar Motejl
Obhajoba v politickém procesu

OBHAJOBA V POLITICKÉM PROCESU

OTAKAR MOTEJL

Politický režim nastolený v roce 1948 tím, že se přihlásil v plném rozsahu ke komunistickým idejím a prohlásil státní uspořádání lidově demokratické jako předstadium socialistického státu, zdůrazňoval od samého počátku i trestní právo jako nástroj třídního boje a vyžadoval od justice především politický přístup k její rozhodovací činnosti.

Politický život byl definován jako opakovaná a dlíčí vítězství v boji s nějakým nepřítelem. Nepřítel byl jednak vnější, jak jej reprezentovalo imperialistické spiknutí, a jednak vnitřní, kterým střídavě byli nepřátelé třídně nebo politicky definovaní jako produkty předcházejících režimů, a jednak nepřátelé domácí v užším slova smyslu, tedy nepřátelé ve straně a ti, kteří se do strany vetřeli.

Aby ve věcech bylo dosaženo vyšší, tedy politické spravedlnosti, v průběhu celé dlouhé historie byly vyhlašovány pravidelně politické kampaně bojového řešení toho kterého problému. Jejich realizace spočívala v tom, že byl produkován jakýsi modelový proces s příslušnou publicitou a na jeho základě potom probíhala řada srovnatelných procesů na tomtéž základě. Příprava kampaní byla centrální a její realizace potom byla přenesena do tehdejších okresních struktur, kde příslušné politické orgány byly povinny tyto dobové filiální procesy zajistit.

Tzv. třídní podstata státu a jeho normotvorby byla pro praxi definována sloganem, že „třídní právo je třeba třídně vykládat“. Protože to vše se odehrávalo v prostoru s dobrou právní kulturou a tradicí, usiloval režim o zdání legality svých skutků zachováním některých formálních atributů tradičního typu. Jedním z nich bylo přiznání práva na profesionální obhajobu zajišťovanou advokáty.

Prostor tohoto práva byl ovšem nově definován rozsáhlou čistkou, kterou nový režim provedl v řadách advokátů a který vyústil ve vybudování tzv. socialistické advokacie. Tuto např. až do roku 1961 reprezentovali v tehdejších malých okresech jeden, maximálně dva advokáti. Navíc již v 50. letech došlo ke kvalitativnímu rozčlenění agendy obhajoby na věci politicky tak závažné, že obhajobu mohli zajišťovat pouze vybraní advokáti, zapsaní ve zvláštním seznamu.

Naproti tomu jako zcela netradiční institut zlidovělé soudnictví zavedlo systém veřejných procesů, rozuměj procesů konaných před nekvalifikovanou veřejností a odehrávajících se často právě pro možnost účasti široké veřejnosti i mimo jednacích síně v různých kinosálech, divadelních prostorách, tělocvičnách nebo hostincích. V tomto směru zlidovělé soudnictví nepřímo navázalo na podobnou a svým způsobem rovněž pochybenou praxi účasti veřejnosti na

retribučních procesech. V obou těchto případech shodně docházelo k vytváření atmosféry psychologického nátlaku, směřujícího jednostranně v neprospěch obviněného a současně zpochybňujícího úkol a význam jeho obhajoby. Právě tento rozměr, který skutečně posouval nalézací proces ještě hlouběji do rozměru divadelního představení a který se měl zákonitě stát ve svém výsledku potvrzením správnosti boje s nepřítelem, činil z takto projednávaných věcí skutečně politický proces.

Mám-li vydat osobní svědectví o svých zkušenostech, přicházejí v úvahu především moje obhajoby ve veřejných procesech vedených ještě v letech 1955 až 1956 k zajištění vítězství myšlenky zemědělského družstevnictví, tedy v procesech proti kulakům a sabotérům nových myšlenek. Jakkoliv atmosféra těchto procesů byla převážně až extrémně morbidní, neboť již sama organizace naznačovala jediný možný výsledek, kterým byl „spravedlivý, ale přísný“ trest uložený nepříteli, který odpovídal představám a přáním přítomného davu, bylo ve velké většině chování obhájců hodnoceno negativně. Nespokojenost byla dávana najevo buď hlukem v auditoriu jako reakce na požadavek na úplné nebo částečné zproštění nebo na pouhý návrh na doplnění dokazování, a nebo kvalifikovaněji tím, že dotyčný obhájce byl pozván po procesu na příslušný stranický sekretariát, kde byl upozorněn na nevhodnost svého vystoupení. Přitom nebylo dost dobře možno aktivně nevystupovat zejména i proto, že účelovost a primitivnost obžalob s vědomým zkruslováním faktů a s využitím zcela evidentně falešných svědectví obhájcovu aktivitu přímo provokovala. Režimu budiž v tomto období přiznáno k dobru, že v jednotlivých případech se podařilo v odvolacích stadiích dosáhnout určité korekce některých excesů, ať již ve výroku o vině, nebo zejména ve výroku o trestu. Pro toto z mého pohledu počáteční období druhé poloviny 50. let byla snad charakteristická věta jednoho soudce odvolacího senátu o tom, že „čím déle stojí obhájce, tím déle sedí obžalovaný“.

Svým způsobem kvalitativní změnu pozice obhajoby znamenal závěr 50. let a prvé revizní kroky hodnotící předcházející revoluční judikaturu. V oficiálních materiálech se dokonce objevovaly myšlenky, že podíl na některých již revidovaných procesech a nezákonnostech s nimi spojených měla i pasivita obhajoby. Zásadní obrat v hodnocení dosavadní procesní praxe znamenala i stranická konference v létě 1956, která vyslovila mj. potřebu revize dosavadního trestního procesu s požadavkem obnovit funkce vyšetřujícího soudce. Další politický vývoj ovšem znamenal postupné slevování z původně vyslovených požadavků. A tak nový trestní řád z roku 1961 hledal záruku prevence nezákonnosti především v dosud nebyvalém rozšíření práv obhajoby, zejména v účasti na úkonech přípravného řízení. Budiž konstatováno, že tehdejší československá advokacie se nechala vlákat do této léčky, která při zachování větší části metod vyšetřování posloužila jako zlatá ořízka na vyšetřovacích spisech, které i nadále plnily svoji funkci dokumentu vylučujícího jakýkoliv jiný výsledek než odsouzení obviněného. Pro zajištění lepší průchodnosti byl vytvořen seznam obhájců se zvláštním

oprávněním. Tradice veřejných procesů byla v 60. letech omezena, příznačná zůstala tato forma projednávání věcí pro vojenské soudnictví. Povinná účast vojáku základní služby rozhodně ovšem neměla za následek vznik nějaké depresivní atmosféry, tím spíše, že ani nešlo v takto projednávaných věcech o záležitosti politické. Naopak ve věcech skutečně politických začala převládat tendence utajování těchto procesů, zejména i nepřímo hrubým omezováním účasti veřejnosti na hlavních líčeních.

Z mého pohledu jsou pro období 60. let příznačné opakované obhajoby publicisty V.Š. a obhajoby studenta K.Z. v procesu proti Pavlu Tigridovi. Šlo vesměs o věci vyšetřované vyšetřovacími složkami státní bezpečnosti, které s velkou nelibostí snášely jakékoliv obhájcovské aktivity v přípravném řízení, opakovaně oddalovaly ve vazebním režimu tzv. skončení vyšetřování ve snaze vyloučit možnost rozmluvy obviněného s obhájcem bez cizí přítomnosti (byť v režimu předpokládaného odposlechu). V atmosféře 60. let procesy samy probíhaly sice pod zjevnou kontrolou spočívající např. v ostentativní přítomnosti vyšetřovatelů v auditoriu jednacích síní, případně i s pečlivou selekcí osob, kterým byla umožněna účast na procesu vydáváním omezeného množství vstupenek, ale chování soudců, byť ve všech případech šlo o tzv. dělnické kádry, bylo zdrženlivější a jevílo určité známky objektivity. Proces s nepřítomným Pavlem Tigridem se téměř vymknul předpokládanému politickému aranžmá a vyvrcholil v neutajenou intervenci tehdejšího prvního náměstka ministra spravedlnosti v průběhu porady senátu.

Období normalizace je možno rozdělit do několika vývojových fází. V 70. letech, zejména na jejich počátku, začaly se chystat a konat některé procesy, připravované podle osvědčeného a formálně odmítnutého sovětského modelu, kdy byly před soud postaveny jakési průřezové skupiny nepřátel konsolidace poměrů, sestavené tak, aby na lavici obžalovaných usedli reprezentanti všech možných sociálních kategorií a světových názorů, kdy vítaným doplňkem této palety byl vždy reprezentant sionismu. Změnila se zcela struktura vyšetřovatelů, kterým bylo třeba objektivně připomínat ustanovení trestního řádu, v té době již deset let platného, pokud jde o práva obhajoby v přípravném řízení, protože jejich hlavním úmyslem bylo účast obhájce v přípravném řízení minimalizovat. V pražských poměrech vstoupila do hry i nová garnitura soudců vybavených důvěrou a pověřovaných vedením politických věcí. Konání těchto politicky zabarvených procesů bylo exklusivně organizačně zajišťováno složitými bezpečnostními opatřeními, spočívajícími v nejrůznějších uzávěrách částí soudních budov, přísně limitovaným přístupem veřejnosti a obstrukcemi při zajišťování účasti rodinných příslušníků na procesech ve vazebních věcech. S rostoucím sebevědomím disentu bylo součástí příprav těchto procesů i preventivní zadržování potenciačních sympatizantů. Druhou stranou mince byl ovšem zvýšený zájem zahraničních médií o tyto procesy, stejně jako oficiálních míst a v neposlední řadě i reprezentantů Amnesty International, kteří vesměs při principiální

mlčenlivosti státních orgánů kontaktovali a získávali informace od obhájců. I když režim se stále vnitřně utvrzoval ve své stabilitě a sebedůvěře, probíhající vnitřní rozklad, násobený zvýšeným zájmem ze zahraničí a únikem informací, byl nucen často své projekty perzekuce opozice korigovat nebo dokonce opouštět. Opakovaně proto došlo k zahájení trestního stíhání jednotlivce nebo celých skupin ve vazebním režimu, aby posléze, někdy z důvodů zcela evidentních, někdy bez zřetelného důvodu, vyšetřování nejprve začalo váznout a ve stadiu neskončeného vyšetřování byli obvinění propuštěni z vazby a v řízení často bez jakéhokoliv formálního výroku nebylo již pokračováno. Postupem času sílila tendence převádění politicky konfliktních situací z oblasti trestných činů podle hlavy I. trestního zákona do sféry obecné kriminality, jako např. nedovolené podnikání, útok nebo urážka veřejného činitele. Režim výrazně ztrácel sebevědomí a oporu i v řadách lidových přísedících, kteří v některých případech příležitostně projevovali sympatie nebo alespoň pochopení k obžalovaným.

S přibývajícímí léty se i v oblasti politických procesů projevovala stále více celková krize režimu, tak jak postupovala postupně do všech společenských vrstev. Výrazně se jakoby rozděloval donucovací aparát na jednotlivce, resp. skupiny ortodoxních zastánců režimu pevné ruky, a zbývající strukturu složenou z jakési šedé neutrální masy víceméně pasivních vykonavatelů, narušovanou jednotlivci nebo skupinami aktérů téhož procesu, kteří k úkolům výrazně tendenčně zaměřeným přistupovali přinejmenším velmi zdrženlivě nebo s vysloveným odporem. Zcela zřetelně narůstal rozpor mezi postoji složek veřejné bezpečnosti a státní bezpečnosti, projevující se zejména ve věcech, ve kterých šlo o kriminalizaci případů politického charakteru a kdy státní bezpečnost vykonávala metodický dozor. Samotné provádění obhajoby v politicky exponovaných věcech je velmi obtížné zobecňovat nebo analyzovat. Pro takový postup je v této materii příliš mnoho proměnných okolností daných jednak aktuální právní úpravou, konkrétní politickou situací a konkrétními okolnostmi toho kterého případu.

Až do roku 1961 byla obhájcovská aktivita vymezena pouze na krátký časový úsek mezi publikací obžaloby a vlastním soudním projednáním. Již v té době platilo, že rozhodující dokazování proběhlo ve stadiu vyšetřování a byla dominantní tendence na hlavním líčení pouze potvrdit výsledky přípravného řízení, ve kterém byl také stanoven rozsah i obsah jednotlivých důkazů. Na hlavních líčeních zpravidla převládala snaha omezit dokazování na čtení protokolů z přípravného řízení, tedy aktivity obhájce se mohly soustředit do závěrečné řeči, příp. do písemných odvolacích návrhů. Při tehdy běžné minimální protokolaci obsahu závěrečných řečí vznikalo proto celkem široký prostor pro dodatečné posuzování chování obhájce, vycházející z vědomě nepřesné rekonstrukce jeho přednesů, a na tom základě potom prostor i pro negativní hodnocení. Obhájce každopádně svojí aktivitou, jakkoliv o výsledku procesu bylo zpravidla předem rozhodnuto, mohl osvědčit svoje občanské postoje, ovšem s tím, že riskoval zhoršení svých existenčních možností, negativní hodnocení v občanském životě

s následnou diskriminací např. rodinných příslušníků. Protože po roce 1948 v důsledku aktivit politických orgánů a politicky angažovaných kolegů převzala socialistická advokacie skutečně minimální počet advokátů do svých řad, sankce spočívající ve vyloučení z řad advokátů bezprostředně nehrozila, a pokud k jednotlivým případům docházelo, bylo to zpravidla jednak prezentováno, jednak ve skutečnosti založeno na nějakém jiném selhání v občanském životě.

Velká většina obhajob v politicky exponovaných procesech byla *ex offi*.

Rozšíření práv obhajoby v novém trestním řádu situaci podstatně změnilo. Dlouhodobá tradice politických procesů byla založena na principu doznání obviněného jako rozhodujícího a často jediného důkazu. Konečně ve velké většině případů žádný jiný, zejména objektivní, důkaz o vině a zavinění k dispozici nebyl. Byla proto rozhodující výslechová technika opakovaných výslechů kombinovaných s nejrůznějšími formami nátlaku, vydírání a falešných informací a slibů jako základní prostředek přípravy procesu. Účast obhájce v přípravném řízení měla tyto metody vyloučit, rozhodně také možnost jejich použití značně zkomplikovat. Při přetrvávající autoritě důkazů provedených ve stadiu vyšetřování se výkon obhajoby změnil především v taktickou hru s vyšetřovatelem o termínech jednotlivých vyšetřovacích úkonů, kterých se obhájce mohl a chtěl zúčastnit. Z tohoto hlediska se potom reálná obhajoba stala časově velmi náročnou, neboť bylo mimo jakoukoliv pochybnost, že průběh a výsledek jednotlivých úkonů účast obhájce podstatně ovlivnila. To platilo i pro případy, kdy taková účast byla ryze pasivní, neboť vyšetřovatelé, zejména v kritických situacích, volili i postup přerušování výslechu s následným odročením k pokračování, aby tak znemožnili přítomnému obhájci použít práva klást otázky, které mu bylo přiznáno až na závěr výslechu. Obdobně byly zneužívány vyšetřovateli možnosti odkládat nebo protahovat tzv. seznámení s výsledky vyšetřování, aby byla oddálena možnost realizovat právo obviněného na rozmluvu bez přítomnosti třetí osoby.

Vlastní obhajoba při hlavním líčení byla především náročná psychologicky. Jednoduchá procesní pravidla aktivitu obhájce celkem solidně vymezovala. Obhájce měl technicky dostatečný prostor na její přípravu. Typickou zvláštností v politicky exponovaných procesech bylo, že jejich vedením byl pověřen zpravidla politicky a kádrově nejspolehlivější soudce, velmi často předseda nebo místopředseda dotyčného soudu, jehož odborná erudice, někdy i všeobecná inteligence byla nahrazována vysokým sebevědomím a fanatickou vírou. V základním zadání každého sledovaného procesu bylo ukončit takový proces rychle, bez jakýchkoliv průtahů a zbytečného zdržování a s minimem živých důkazů. Provádění důkazů výslechem obžalovaných a svědků bylo velmi často příčinou vzniku prvých vážných, někdy až dramatických konfliktů v jednací síni, spočívajících v námitce sugestivních či kapciózních otázek a v dohadách o způsobu protokolace. V těchto fázích se zpravidla dal již odhadnout konečný výsledek procesu a případné výsledky týkající se konečného hodnocení. Požadavek rychlosti celého řízení měl často za následek, že se jednání protahovalo do pozdních

večerních hodin, kdy s narůstající únavou rostla i nervozita všech zúčastněných, vedoucí až k tomu, že při všeobecné pasivitě prokurátorů byla jakákoliv aktivita obhájce klasifikována jako obstrukce, zbytečně komplikující i osobní život všech pracujících v jednací síni přítomných.

Politické procesy téměř bez zbytku měly předem dány nejen průběžný scénář, ale i výsledky. S odstupem času lze dokonce usuzovat, že aktivita obhájce skutečně mohla v jednotlivých případech poškodit postavení obviněného. V neposlední řadě rozhodně hrozilo nebezpečí, že tato aktivita, i když spočívala v jasných formulacích požadavků na obsah a rozsah dokazování nebo na právní hodnocení případu, výsledek ovlivnit nemohla, zato však vytvářela dojem, že jde o regulérní, fair vedený proces, ve kterém má obviněný skutečně právo na obhajobu.

Možná, že s odstupem času je proto možno právní pomoc v podmínkách socialistické obhajoby spíš považovat za jakousi první pomoc člověka člověku, to platí především na případy obhajoby ve vazebních věcech, kdy obhájce mohl být jakýmsi povzbuzovatelem, částečně nositelem dobrých zpráv, někdy i konejšitelem člověka izolovaného v deprimujícím vazebním režimu. Protože vesměs se jednalo o osoby, které se poprvé dostaly do pozice obžalovaného, mohl obhájce věcnými připomínkami a odhadem budoucích událostí klienta připravit na situace, které by ho za určitých okolností mohly překvapit nebo zaskočit.

Podobný význam, který měl obhájce v přípravě klienta, měl i ve vztahu k rodinným příslušníkům zastupovaného.

Jedním z mála pozitivních rysů socialistické advokacie byla nepoměrně menší ekonomická závislost advokáta na klientovi. Tehdejší palmární předpisy ponechávaly v podstatě na advokátovi, zda a v jakém rozsahu bude poskytovat právní pomoc úplatně, za sníženou odměnu nebo bezplatně. I když bezplatně poskytovaná právní pomoc byla v tehdejšímu systému odměňování prakticky ztrátovou záležitostí, byla možnost takto postupovat jediným možným řešením vzhledem k jednak k objektivní situaci klienta a jeho rodiny, jednak i vzhledem k pocitu jakési morální odpovědnosti obhájce vůči sobě samému. Předpokládám, že mohu obecně usuzovat, že tehdejší advokacie byla skutečně v tomto směru institucí v podstatě mravnou a solidární. Z vlastní zkušenosti mohu odsvědčit u absolutní většiny svých kolegů jejich solidaritu, někdy i vysloveně podporu v praktických otázkách spojených s jednotlivými obhajobami.

Přestože se politická i společenská situace v průběhu více než třiceti let mé praxe měnila, bylo zřejmé, že vlastní angažování se v obhajobě v politických procesech nebylo mezi advokáty příliš populární. Převzetí každé jednotlivé obhajoby znamenalo především zvýšenou pravděpodobnost přinejmenším ztráty možnosti vycestovat z jakéhokoliv důvodu do zahraničí. Dalším vysoce pravděpodobným důsledkem byl určitý stupeň sledování, včetně případných odposlechů telefonických hovorů. V neposlední řadě bylo třeba počítat i s možností nejrůznějších provokací, jednak politických, a zejména i pseudokriminálních.

Bylo třeba také počítat s tím, že může nastat situace, při které bude aplikována nějaká sankce pro porušení jakéhokoliv pravidla či předpisu.

Obhajoba v politických procesech byla pro většinu z nás, kteří jsme tyto případy absolvovali, především obhajobou nás samotných, naší lidské důstojnosti a profesního sebevědomí. Byla to vlastně služba, kterou jsme v podstatě konali sami sobě.